

K ODPOVĚDNOSTI MLADISTVÉHO PODLE § 5 ZÁKONA O SOUDNICTVÍ VE VĚCECH MLÁDEŽE¹

prof. JUDr. HELENA VÁLKOVÁ, CSc.

Katedra trestního práva Právnické fakulty ZČU v Plzni

1. VÝVOJ KRIMINALITY MLÁDEŽE VE STATISTIKÁCH

Za tři roky, které od nabytí účinnosti nového zákona o soudnictví ve věcech mládeže (dále jen ZSM) uplynuly, lze na základě oficiálních policejních i justičních statistik konstatovat, že se obavy z nárůstu kriminality mládeže v důsledku příliš „mírné reakce“ ze strany společnosti ukázaly liché, neboť počty registrovaných kriminálních činů spáchaných delikventní mládeží – tzn. jak trestně neodpovědných dětí do 15 let, tak mladistvých – kontinuálně (u dětí od roku 2000, u mladistvých již od roku 1997) v absolutních i relativních hodnotách klesají, přičemž tento viditelný trend se právě od roku 2004 ještě prohlubuje.²

Tento příznivý vývoj kriminality mládeže v České republice však zatím nelze – vzhledem k dosud chybějícím výsledkům výzkumu zjišťujícího účinnost nového zákona i v tomto směru – interpretovat jako přímý důsledek nové trestní politiky vycházející ze zákona o soudnictví ve věcech mládeže. V aplikační praxi se totiž zvláště některá, v porovnání s předcházející právní úpravou věcně zásadně jinak koncipovaná, ustanovení prosazují jen velmi pomalu a obtížně. Právě tato ustanovení však představují pilíře, na kterých nový systém stojí. Jednomu z nich bude proto v tomto příspěvku věnována zvýšená pozornost.

2. VÝKLAD UST. § 5 ZSM

Jde především o klíčovou otázku (*ne*)odpovědnosti mladistvého za protiprávní čin, kterého se dopustil, a který je podle ZSM posuzován. Původní obavy, že bude nový institut zakotvující v ust. § 5 odst. 1 tzv. *relativní trestní odpovědnost mladistvého* nadměrně využíván až zneužíván se totiž ukázaly jako neopodstatněné.

¹ Tento příspěvek vychází z obsáhlejší stati publikované ve spoluautorství s JUDr. J. Hulmákovou, která byla otištěna pod názvem „Ne(Odpovědnost) mladistvého podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže de lege lata i de lege ferenda“ v časopise Státní zastupitelství, 2007, č. 5, s. 39–45.

² Srov. statistické údaje Ministerstva vnitra ČR (tzv. policejné statistiky) a Ministerstva spravedlnosti ČR (tzv. justiční statistiky), Praha, 1990–2006; dále pak Statistické ročenky ČR, Praha: ČSÚ, 1990–2005.

Z odborných diskusí a školení příslušných specialistů působících v oblasti soudnictví ve věcech mládeže i ze statistických údajů získané poznatky nasvědčují spíše tomu, že přinejmenším část aplikační praxe tento institut vnímá nejednoznačně, jako něco, co může věc komplikovat. Z toho lze dovodit, že jej nepoužívá ani tam, kde by jeho použití bylo namístě, natož pak aby jej nadužívala.

Zastavení trestního stíhání pro nedostatečnou rozumovou a mravní vyspělost mladistvého podle § 5 odst. 1 ZSM

	2004	2005	2006
Státní zástupci	2	1	1
Soudci	0	0	0

Zrekapitulujme si nyní proto stručně, v čem tkví podstata nové právní úpravy a co může působit v praxi při jejím prosazování problémy.

Ve smyslu ust. § 5 odst. 1 a § 6 ZSM je mladistvý, který spáchal čin, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně a stupeň jeho nebezpečnosti pro společnost je vyšší než malý, odpovědný za provinění, pokud je ve smyslu § 12 TrZ přičetný a dosáhl v době spáchání takového činu rozumové a mravní vyspělosti umožňující rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání. Potud platná právní úprava vymezující speciální trestní odpovědnost mladistvého, která vychází v souladu s § 1 odst. 3 ZSM i z uplatnění obecných právních předpisů, zde trestního zákona, konkrétně pak jeho § 12 (obecné podmínky nepřičetnosti) a § 3 odst. 4 (kritéria pro stanovení stupně nebezpečnosti pro společnost).

Nabízí se otázka, v čem tkví nejasnost, když právní úprava je – jak shora popsáno – relativně jednoznačná a neměla by proto činit praxi potíže. Navzdory tomu zde neexistuje pouze jeden, ale hned více problémů, jak je třeba v souladu se zákonem správně interpretovat a rozhodovat v případech, kdy se podle § 5 ZSM řeší otázka (ne)odpovědnosti mladistvého. V odborné literatuře k tomu existující názory podložené jak teoretickými, tak pragmaticky orientovanými argumenty, se zde podstatně rozcházejí.³ Abychom mohli dospět v tomto příspěvku k zaujetí vlastního stanoviska, je třeba pokusit se o jejich alespoň stručnou rekapitulaci.

K prvé otázce, jak u mladistvého vykládat samotný pojem *nedosažení rozumové a mravní vyspělosti*, jsou prezentovány dva protichůdné názory: buď je tato skutečnost chápána jako *projev opožděného procesu dospívání, který není patologického rázu*, tzn. není důsledkem duševní poruchy, a proto je **samostatným důvodem** vylučujícím trestní odpovědnost mladistvého,⁴ anebo je naopak chápána v souladu s *tradiční naukou československého trestního práva použitou formulací* ust. § 5 odst. 1 ZSM, které

³ Šámál, P. K podmíněné či relativní odpovědnosti mladistvého. Právní rozhledy, 2004, č. 2; Jelínek, J. K trestní odpovědnosti mladistvých. Kriminalistika, 2005, č. 2; Zezulová, J., Růžička, M. Aktuální problémy zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, Státní zastupitelství, 2005, č. 7–8; Říha, J. Ještě k nepřičetnosti podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže. Trestněprávní revue, 2006, č. 10.

⁴ K tomu srov. zejména Jelínek, J. K trestní odpovědnosti mladistvých. Kriminalistika, 2005, č. 2.

je obdobou § 12 TrZ a *absencí speciálních trestněprocesních ustanovení jako zvláštní druh, resp. důvod nepřičetnosti*.⁵

Hlavními argumenty uváděnými ve prospěch posouzení absence dostatečné rozumové a mravní vyspělosti jako **samostatného důvodu** vylučujícího trestní odpovědnost mladistvého, resp. jako **samostatného znaku** charakterizujícího osobu mladistvého jsou především:

- vztah speciality zákona o soudnictví ve věcech mládeže k trestnímu zákonu,
- vymezení nepřičetnosti v platné právní úpravě, které je striktně vázáno na existenci duševní poruchy nezaměnitelné s pojmem rozumové a mravní vyspělosti, kde se jedná o výsledek postupné socializace dospívajícího a nikoliv jeho choroby,
- možnost použít v takových případech pro zastavení trestního řízení (§ 172 odst. 1 písm. b) TrŘ), popř. pro zproštění obžaloby (§ 226 odst. 1 písm. b) TrŘ) obecný důvod, že stíhaný, resp. žalovaný skutek není trestným činem.

Opačná argumentace poukazuje na:

- kontinuitu právní úpravy vycházející z původní prvorepublikové zákonné úpravy, která vnímala značnou zaostalost mladistvého v době činu jako období tzv. podmíněné přičetnosti, tedy zvláštní důvod vylučující jeho trestnost⁶, a proto byla v tomto smyslu (srov. důvodovou zprávu k ZSM) převzata i do platného znění záměrně formulovaného obdobně jako je tomu v § 12 TrZ u obecného vymezení pojmu nepřičetnosti,
- pojem duševní poruchy ve smyslu obligatorního atributu obecného pojmu nepřičetnosti, který lze u mladistvých v § 5 odst. 1 ZSM nahradit pojmem rozumové a mravní vyspělosti, mající v rovině trestněprocesní stejné důsledky. Jedná se především o důvod zastavení trestního stíhání, resp. zprošťujícího rozsudku pro chybějící rozumovou a mravní vyspělost v době činu vedoucí k absenci trestní odpovědnosti pro nepřičetnost (§ 172 odst. 1 písm. e) TrŘ, popř. § 226 písm. d) TrŘ),
- postup, kdy stejně jako v případech pochybnosti o přičetnosti v obecném smyslu slova, jsou u mladistvého k posouzení jeho nezralosti přibíráni znalci z oboru zdravotnictví, zde dokonce dva znalci, a to se specializací na dětskou psychiatrii.⁷

Výsledkem této argumentace je pak jednoznačný závěr o tom, že rozumovou a mravní vyspělost je třeba u mladistvého chápat jako **zvláštní druh** (relativní či podmíněné) **přičetnosti**, resp. pro případ jejího nedostatku, **nepřičetnosti**.

At' již se rozhodneme pro prvou či druhou možnost výkladu ust. § 5 odst. 1 ZSM, stále na prvý pohled zůstáváme v „bezpečné“ rovině akademické diskuse, kdy naše volba s sebou zdánlivě nenese žádné fatální důsledky. Skutečný problém se však objevuje v okamžiku, kdy si položíme otázku ohledně právních následků spojených s kon-

⁵ Jednoznačně opačné stanovisko zastává zejména Šámal, P. K podmíněné či relativní odpovědnosti mladistvého. Právní rozhledy, 2004, č. 2.

⁶ Miříčka, A., Scholz, O. O trestním soudnictví nad mládeží. Praha: Československý kompas, 1932, s. 11–18.

⁷ Zezulová, J., Růžička, M. Aktuální problémy zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, Státní zastupitelství, 2005, č. 7–8.

statováním, že mladistvý sice v době činu nebyl dostatečně rozumově a mravně vyspělý, a není tudíž možné vyvodit vůči němu trestní odpovědnost, je však v jeho vlastním zájmu i v zájmu jeho okolí na takový čin jinak trestný vhodně reagovat.

Prisvědčíme-li prvé ze shora nastíněných variant výkladu § 5 odst. 1 ZSM, budeme limitováni ve všech případech neodpovědnosti platným zněním odst. 2 téhož ustanovení, které připouští v takových případech uložit pouze opatření, která jsou taxativně vyjmenována v § 93 odst. 1 ZSM. To, co je plně opodstatněné a logické ohledně samostatného důvodu vylučujícího pro nedostatečnou rozumovou a mravní vyspělost trestní odpovědnost mladistvého, není však logické a opodstatněné v případech nepřičetnosti v důsledku duševní poruchy. Nicméně aplikovat obecná trestněprávní ustanovení tam, kde existuje speciální úprava provedená ZSM s ohledem na ust. § 1 odst. 3 ZSM dle mého názoru nelze.

Zvolíme-li naopak variantu druhou, můžeme si relativně snadno „vypomoci“ odkazem na příslušná obecná ustanovení trestního zákona (srov. např. § 21 odst. 2 ZSM), která spojují nepřičetnost (bez ohledu na to, z jakého důvodu k ní došlo) s možností, někdy dokonce i nutností (§ 72 odst. 1 TrZ) uložit ochranná opatření podle trestního zákona. Taková pragmatická interpretace ovšem vede k popření hlavní funkce speciální právní úpravy, kterou je nahrazení obecné (pro určitý typ sociálních vztahů nevhodné) právní regulace, úpravou zvláštní, připouštějící použití obecné jen tam, kde sama nestanoví jinak (srov. zde § 1 odst. 3 ZSM).

Odkazujícíe na současnou právní úpravu se proto přikláním k názoru, že vzhledem k platnému znění § 5 odst. 2 ZSM nelze ani u těch mladistvých, kteří jsou trestně neodpovědní pro nepřičetnost podle § 12 TrZ, uložit ochranné léčení, neboť toto není výslovně (ať již záměrně či opomenutím zákonodárce) ve výčtu opatření obsažených v § 93 odst. 1 ZSM uvedeno.

Nepříjemné důsledky, ke kterým aktuálně tento výklad vede, totiž nemožnost uložit nepřičetnému mladistvému, jehož pobyt na svobodě je nebezpečný, ochranné léčení, lze „zhojit“ de lege lata jen využitím možností upravených v § 23 zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, kdy lze bez souhlasu nemocného kromě jiného provádět léčebné výkony a převzít jej i do ústavní péče v případě, kdy jeví známky duševní choroby nebo intoxikace a ohrožuje sebe nebo své okolí. V rámci tzv. detenčního řízení podle § 191a až 191g OSŘ zde pak soud rozhoduje o vyslovení přípustnosti převzetí či držení v ústavu zdravotnické péče. De lege ferenda pak poměrně „snadno“ rozšířením nyní relativně omezené škály opatření taxativně uvedených v § 93 odst. 1 ZSM o institut ochranného léčení, jehož opodstatněnost by bylo třeba zvážit i u dětí. V této souvislosti jsem si ovšem vědoma rizika spojeného s takovým zakotvením možnosti ukládat ochranné léčení i u nejmladší věkové kategorie (nadto za situace, kdy se platná právní úprava ZSM vztahuje na děti mladší 15 let bez jakéhokoliv věkového vymezení, tj. např. i na děti předškolního věku), kdy by v takovém případě bylo nutné zajistit jejich důsledné oddělení od dospělých pacientů, a to kromě jiného i proto, že některé duševní poruchy, resp. syndromy v průběhu dospívání při vhodné terapii postupně odeznívají, neboť mají i jinou etiologii.⁸

⁸ K velmi obtížnému znaleckému posuzování případů dospívajících delikventů a s tím spojených prognostických rizik srov. v podrobnostech *Tondorf, G.* Psychologische und psychiatrische Sachverständige im Strafverfahren. Heidelberg: C. F. Müller, 2005, s. 43–48 a 106–108.

V praxi ovšem nyní mnohem naléhavěji vystupuje do popředí jiný problém, vyvolaný striktním legislativním požadavkem zakotveným v § 58 odst. 1 ZSM, ve smyslu kterého je třeba k vyšetření duševního stavu mladistvého přibrat vždy dva znalce se specializací na dětskou psychiatrii. Toto ustanovení se v některých regionech vůbec nedaří dodržet, a to z prostého důvodu nedostatku specialistů tohoto druhu.⁹ Tím ovšem potíže nekončí, spíše naopak začínají, neboť pokud se vůbec podaří zajistit takové znalce, nejsou schopni na klíčovou otázku stran stupně mentální a emoční zralosti, tj. rozumové a mravní vyspělosti mladistvého odpovědět. Jejich odbornost jim dovoluje vyjádřit se kvalifikovaně pouze ohledně jeho schopnosti rozpoznávací a ovládací. V praxi pak nikoli vzácně dochází k případům¹⁰, jako je tento: „*Ze závěru znaleckého posudku znalců psychiatrů vyplynulo, že mladistvý netrpí duševní chorobou a jeho rozpoznávací a ovládací schopnosti byly v době spáchání stíhaných skutků zachovalé, dle znalce psychologa se intelekt mladistvého nacházel v pásmu střední až těžké debility a jeho rozumová a mravní vyspělost se nacházela na úrovni devítiletého dítěte, v důsledku čehož sice mohl rozpoznat závadnost svého jednání, dosažená rozumová úroveň devítiletého dítěte dle znalce nestačila pro plné uvědomění si obecné společenské nebezpečnosti takového jednání...*“¹¹

Zřejmě rozporuplnost znaleckých posudků zde není dána nedostatečnou odborností toho či onoho znalce, ale je důsledkem nepřliš zdařilé definice obsažené v § 5 odst. 1 ZSM, která kombinuje atributy přičetnosti s atributy mentální a emoční vyzrálosti. Výsledkem je pak kompromis, který odborníkům v praxi přináší nemalé problémy a mladistvým, které měl citlivě diferencovat, nepomáhá. Nadto se nepřiznivě odráží na rychlosti řízení a je tak v rozporu s jedním ze základních principů trestního práva mládeže vyjádřeným v ust. § 3 odst. 6 ZSM. Odlišit důsledně mentální věk zohledňující dosaženou úroveň biologické, psychické i sociální vyzrálosti dospívajícího jedince od pevně určeného věku matricečního a tím postihnout zvláštnosti konkrétního případu, bylo přitom jednou z priorit nové regulace v oblasti trestního práva mládeže. Škoda, že tento pokus zůstal zatím na půli cesty...

3. NÁVRHY DE LEGE FERENDA

V rámci přípravy nového trestního kodexu jsou v současné době již v relativně vysokém stavu rozpracovanosti i změny nejvýznamnějších, s trestním zákonem bezprostředně souvisejících, právních předpisů. Kromě trestního řádu je to samozřejmě i zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Ze shora provedeného rozboru legislativních nepřesností a s tím souvisejících výkladových problémů ust. § 5 ZSM je zřejmé, že by zákonodárce měl využít této ideální příležitosti k odstranění nastíněných nedostatků. Konkrétně by se jednalo o následující změny:

⁹ Srov. k tomu blíže Zvláštní právu obsahující vyhodnocení postupu státních zastupitelství při aplikaci zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, 7 NZN 601/2005, s. 16–24.

¹⁰ Srov. dokument cit. v předchozí poznámce, s. 18–21.

¹¹ Srov. dokument cit. v předchozí poznámce, s. 18.

- Nově by bylo třeba definovat trestní odpovědnost mladistvého, a to způsobem, který by rozumovou a mravní vyspělost (mentální věk) určenou konkrétním stupněm dosaženého biologického, psychického a sociálního vývoje vázal na schopnosti dospívajícího *nahlédnout* závažnost svého jednání a *zdržet se* protiprávních činů, neboli přestal ji „patologizovat“ používáním k těmto účelům zcela nevýstižné a zavádějící terminologie převzaté z § 12 TrZ. Konkrétní znění by pak mohlo vypadat např. takto:
„§ 5 Odpovědnost mladistvého (1) Mladistvý, který v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, která je obvyklá pro mladistvý věk (případně která je obvyklá u jeho vrstevníků), není za tento čin trestně odpovědný.“
- Posuzování shora uvedené vyspělosti (zralosti) je třeba svěřit do rukou dvou znalců, z nichž jeden by byl specializovaný na oblast *dětské psychiatrie*, zatímco druhý na oblast *vývojové psychologie*.
- Opatření, která lze uložit mladistvým trestně neodpovědným v důsledku *duševní poruchy* existující v době spáchání činu jinak trestného, je třeba doplnit o *ochranné léčení*.

SHRnutí

Za tři roky, které od nabytí účinnosti nového zákona o soudnictví ve věcech mládeže (dále jen ZSM) uplynuly, lze na základě oficiálních policejních i justičních statistik konstatovat, že se nepotvrdily obavy z nárůstu kriminality mládeže v důsledku příliš „mírné reakce ze strany společnosti“. Naopak počty registrovaných kriminálních činů spáchaných delikventní mládeží v absolutních i relativních hodnotách klesají. Tento příznivý trend však zatím nelze interpretovat jako přímý důsledek nové trestní politiky uplatňované vůči delikventní mládeži. V aplikační praxi se totiž některé právní instituty, které představují pilíře nového zákona, prosazují obtížně. Jedním z nich je institut *relativní trestní odpovědnosti mladistvého podle § 5 ZSM*, jehož analýze, vyhodnocení legislativních i aplikačních problémů a z nich odvozeným návrhům de lege ferenda je v příspěvku věnována hlavní pozornost. V závěru je formulován návrh nového znění § 5 ZSM: *„Mladistvý, který v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, která je obvyklá pro mladistvý věk (případně která je obvyklá u jeho vrstevníků), není za tento čin trestně odpovědný.“*

ZUR VERANTWORTLICHKEIT DES JUGENDLICHEN IM SINNE DES § 5 TSCHECHISCHES JUGENDGERICHTSGESETZ

Zusammenfassung

Drei Jahre ist es her, seit das neue Jugendgerichtsgesetz (nachstehend nur JGG genannt) in Kraft getreten ist. Wie aus offiziellen Polizei- und Justizstatistiken ersichtlich, haben sich seitdem die Befürchtungen nicht bestätigt, dass die Jugendkriminalität infolge zu „milder Reaktionen“ seitens der

Gesellschaft weiter ansteigen würde. Im Gegenteil, die Zahlen der registrierten kriminellen Taten der delinquenten Jugendlichen gehen, absolut und relativ bewertet, zurück. Diese günstige Tendenz lässt sich jedoch noch nicht als direkte Folge der neuen, gegen die delinquenten Jugendlichen angewandten Kriminalpolitik deuten. Denn in der Rechtspraxis setzen sich einige Rechtsinstitute, auf die sich das neue Gesetz stützt, nur mühsam durch. Eines von ihnen stellt das Institut der *relativen strafrechtlichen Verantwortlichkeit des Jugendlichen nach §5 JGG* dar. Der Beitrag konzentriert sich vor allem auf die Analyse der relativen Verantwortlichkeit, auf die Beurteilung der legislativen und anwendungstechnischen Probleme sowie auf die aus ihnen abgeleiteten Vorschläge de lege ferenda. Zum Schluss wird der Entwurf eines neuen Wortlauts des §5 JGG formuliert: „Der Jugendliche, der zum Zeitpunkt der Begehung der Tat nicht die in seinem jugendlichen Alter (bzw. bei seinen Altersgenossen) übliche, geistige und moralische Reife erlangt hat, ist für diese Tat nicht strafbar.“

Schlüsselwörter: Jugendgerichtsgesetz, Jugendkriminalität, Kriminalpolitik, Verantwortlichkeit und Strafbarkeit des Jugendlichen, Schuldunfähigkeit, Gutachten, Unterbringung in einem psychiatrischen Krankenhaus

Klíčová slova: zákon o soudnictví ve věcech mládeže, kriminalita mládeže, trestní politika, odpovědnost mladistvého, nepřičetnost, znalecký posudek, ochranné léčení